

ІСТОРИЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.15

Д. Д. БУЯДЖИ

ОДЕСЬКИЙ ПЕРІОД ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ О. І. ЗАГОРОВСЬКОГО

Розглянуто одеський період творчого шляху знаного юриста, професора Новоросійського Імператорського університету О. І. Загоровського (1849–1919). Здійснено систематизацію наукових досліджень ученого, виокремлено три напрямки його правотворчості: а) цивільне право; б) сімейне право; в) статус позашлюбних дітей. При розгляді внеску науковця у розвиток цивільного права, досліджено вплив звичаїв, які трансформувалися у закони того часу, проаналізовано діюче на той історичний період російське законодавство. Аналізується фундаментальна праця О.І. Загоровського з сімейного права, в якій розглянуто порядок вступу в шлюб та його припинення, правовідносини між подружжям, батьками та дітьми. Особливу увагу приділено статусу позашлюбних дітей та питанням обмеження їх прав.

Ключові слова: цивільне право, сімейне право, статус позашлюбних дітей, звичаєве право, закон.

Буяджи Д. Д. Одесский период правотворческой деятельности А. И. Загоровского

Изучен одесский период творчества известного юриста, профессора Новороссийского Императорского университета А. И. Загоровского (1849–1919). Проведена систематизация научных исследований ученого, выделены три направления его правотворчества: а) гражданское право; б) семейное право; в) статус внебрачных детей. При анализе вклада ученого в развитие гражданского права, исследовано влияние обычаев, которые трансформировались в законы, изучено действующее на тот исторический период рос-

сийское законодательство. Осуществлен анализ фундаментального труда А. И. Загоровского по семейному праву, в котором рассмотрен порядок вступления в брак и его прекращение, правоотношения между супругами, родителями и детьми. Особое внимание уделено статусу внебрачных детей и вопросам ограничения их прав.

Ключевые слова: гражданское право, семейное право, статус внебрачных детей, обычное право, закон.

Buyadgy Dmytro. Odessa period of law-making activity of O. I. Zagorovsky

The article deals with Odessa period of the creative work of the famous lawyer, professor of the Novorossiysk Imperial University O. I. Zagorovsky (1849-1919). The systematization of scientific researches is carried out, three directions of his lawmaking are outlined: a) civil law; b) family law; c) status of illegitimate children. The concept of civil law, its sphere, subject, method, source (the main attention is paid to legal traditions) and also the division of the right to public and private are considered. Fundamental labor of O. I. Zagorovsky's in family law is analyzed, which examined the procedure of marriage and its termination, the legal relationship between spouses, parents and children. The special attention is devoted to the status of illegitimate children and the question of limiting their rights.

Keywords: civil law, family law, status of illegitimate children, customary law, legislation.

Актуальність теми дослідження пов'язана з реформою правової системи, яка проводиться сьогодні в Україні, що потребує врахування багатьох чинників, внесення змін до законодавства та підвищення його ефективності. З метою використання правового досвіду, накопиченого у цій сфері, необхідно звернутися до праць юристів минулих часів, які вирішували подібні юридичні проблеми та розробляли теорії та доктрини. До числа науковців, які дослідили значну кількість юридичних проблем, що існували у Російській імперії кінця XIX — початку XX ст., належить професор Новоросійського університету Олександр Іванович Загоровський (1850–1919 рр.), який вніс вагомий внесок у розвиток правової науки. Його роботи присвячувались актуальним проблемам цивільного та сімейного права: юридичному статусу незаконно народжених дітей, питанням розлучення, набуття та спадкування спадкоємства власності, неспроможності боржників, встановлення опіки.

Найавторитетніше видання — енциклопедичний словник за редакцією Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона, містило статтю про О. І. Загоровського, що свідчить про значний внесок науковця у розвиток права Російської імперії.

Интерес до наукової спадщини О. І. Загоровського не випадковий. По-перше, одеський період його правотворчої діяльності — найбільш плідний та значущий. По-друге, за радянських часів праці О. І. Загоровського майже не досліджувались, а його ім'я було віднесено до категорії представників буржуазного класу, з якими тогочасна влада вела ідеологічну боротьбу.

Аналіз публікацій показує, що творчий шлях О. І. Загоровського лише зрідка привертав увагу дослідників, переважно у рамках розвідок з історії Демідовського ліцею, юридичних факультетів університету Святого Володимира, Імператорських університетів у Харкові та Одесі. Науковий доробок О. І. Загоровського, майже забутого нащадками, фрагментарно розглядався у роботах Б. С. Бачука, В. О. Томсінова, М. Хлебникова, М. П. Чубинського, Д. І. Багалеева, С. П. Покровського. Таким чином, правнича спадщина професора Новоросійського Імператорського університету О. І. Загоровського, у часи перебування в Одесі, потребують детального вивчення, оцінки та систематизації.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з розгляду творчого шляху О. І. Загоровського, який народився 1 січня 1849 р. в сім'ї священика Київської губернії. Після закінчення житомирської гімназії в 1867 р. вступив до юридичного факультету університету Святого Володимира в Києві, який закінчив у 1871 р. отримавши ступінь кандидата права. З 1876 р. по 1878 р. О. І. Загоровський був направлений на два роки Міністерством народної освіти на стажування до Німеччини і Франції. У цей період він вивчав цивільне, римське право, відвідував лекції Оттона Карлова (1836-1904 рр.) у Гейдельберзі, Бернарда Віндштейна (1817-1892), Карла — Георга фон Вехтера і Адольфа Ваха в Лейпцигу, Доверже в Парижі¹.

Після повернення на батьківщину О. І. Загоровський викладає у відомому та престижному навчальному закладі Російській імперії — Демидівському юридичному ліцеї, згодом в університеті Святого Володимира, потім в Харківському Імператорському університеті. У 1892 р. за станом здоров'я О. І. Загоровський переїжджає до Одеси, де продовжує свою викладацьку діяльність в Імператорському Новоросійському університеті.

Розгляд творчої спадщини О. І. Загоровського в одеській період дозволяє виокремити наступні напрямки його наукової діяльності: 1) цивільне право; 2) сімейне право; 3) статус позашлюбних дітей (рис. 1).

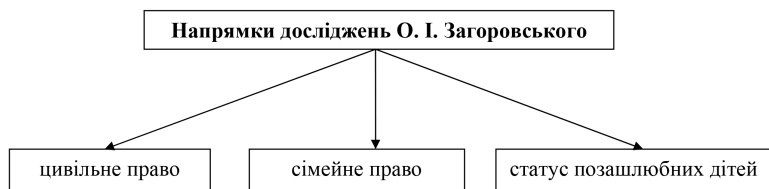

Рис. 1. Основні напрямки досліджень О. І. Загоровського в одеський період

І. Цивільне право стало об'єктом досліджень О. І. Загоровського з причини недосконалості тогочасного законодавства, яке не відповідало змінам у політичній, економічній, соціальній сфері, що відбувалися в Російській імперії як наслідок повороту від феодального до капіталістичного способу виробництва. У країні з'явилися мережі промислових і сільськогосподарських підприємств, банки, страхові компанії, товариства, кредитні товариства. Широкого поширення набули вексельні зобов'язання, що потребувало внесення змін до цивільного права. Особливістю цього періоду було те, що право розвинених європейських країн, які вступили в епоху буржуазних відносин, будувалося на римсько-правових традиціях цивільного права. У 1901 р. О. І. Загоровський написав монографію «Конспект лекцій з цивільного права», де виклав свої наукові погляди та пропозиції щодо удосконалення та підвищення ефективності цивільного права.

У вступі даної монографії розглянуто поняття цивільного права, сфера його дії, предмет, метод, джерела права, в яких основну роль відіграють звичаї, та питання, присвячені поділу права на публічне й приватне. О. І. Загоровський звертає увагу на неточність терміну «цивільне право», пояснюючи це тим, що римляни під цивільним правом розуміли правовідносини, пов'язані як з приватним, так і публічним правом². У розділі «Об'єктивне право» О. І. Загоровський аналізує витоки цивільного права, до числа яких відносить народну правосвідомість, яка знайшла прояв у формі юридичного звичаю та у подальшому трансформувалася в закон. Також науковець досліджує зміст поняття «звичай»: а) поняття; б) джерело обов'язкової сили; в) засіб пізнання; г) доказова сила. Наводяться докази трансформації звичаїв у сфері цивільного права у статі законів, пов'язаних з торгівлею, та рішення судів, які засновані на таких звичаях. У цьому розділі знайшли відображення методи, які використовував О. І. Загоровський при дослідженні цивільного права: а) логічний; б) догматичний; в) порівняльно-правовий; г) аналогії. Аналізується система джерел цивільного права того часу: Звід Законів і Торгових Статутів, Цивільне уложення Царства Польського 1825 р., Положення про союз шлюбний 1836 р., Звід місцевих узаконень губернії Остзейських, Уложення Швеції 1734 р.

Значну увагу була приділено О. І. Загоровським питанням зміни, припинення зобов'язань, їх предмету, а також зміні імені довірителя та питанням розподілу спадщини відносно поділу спадку, яке може здійснюватися спадкоємцями у вигляді добровільної угоди між ними або за рішенням суду. У монографії також досліджувалась проблема процесуального порядку подачі позову про спадок, докази відкриття спадщини, до числа яких відносяться смерть, позбавлення усіх прав відносно певного станового положення, прийняття чернецтва спадкодавцем, наявність у позивача прав на спадкування, тобто наявність родинних зв'язків або заповіту.

II. Предметом фундаментальних досліджень, проведених О. І. Загоровським, було сімейне право, яке знайшло своє відо-

браження у монографії «Курсь семейного права»³. Сімейне право Російської імперії має давню історію та є результатом спільної дії російського звичайного права, візантійських світських законів, церковного права та європейського законодавства. На протязі тривалого періоду російське законодавство визнавало тільки церковну форму укладення шлюбу, яка мала силу для осіб усіх віросповідань, визнаних державою, цивільний шлюб законом не передбачався. Важливі зміни у сфері семейного права відбулися в XVIII ст., коли на розвиток російського законодавства поширило вплив європейське право, що обумовило посилення ролі держави в сімейному житті. Закони, що регламентували шлюбно-сімейні відносини, містяться у томі X Зводу законів Російської імперії — «Зводі законів цивільних», у першій книзі, яка має назву «Про права та обов'язки сімейні». Вона містила наступні розділи: «Про союз шлюбний», «Про союз батьків і дітей та союз родинний», «Про опіку і піклування у сімейних відносинах». Частина законів, що регулювали майнові відносини в родині, містилася також у третій книзі «Зводу законів цивільних» — «Про порядок набуття та зміцнення прав на майно».

Структура монографії «Курс семейного права» містить три розділи: I. «Шлюб. Вступ, недійсність шлюбу і припинення його»; II. «Відносини між подружжям»; III. «Відносини між батьками та дітьми». Кожен із розділів поділявся на глави: перший на три, другий на дві, третій на дев'ять. Логічну схему цієї монографії можна представити у вигляді блок-схеми (рис. 2).

Загалом структура монографії характеризується значною нерівномірністю викладення матеріалу, відсутністю систематизації конкретних інститутів, викладенню в одній главі особливостей законодавства різних країн без виокремлення їх особливостей. Цікавим є аналіз стану семейного права у християнських народів, вплив церкви на ці правовідносини та наявність певних відносин між цією галуззю і майновими стосунками та правове регулювання опіки.

Глава I «Вступ до шлюбу» присвячена формам його укладення, характеристиці західноєвропейського семейного права у

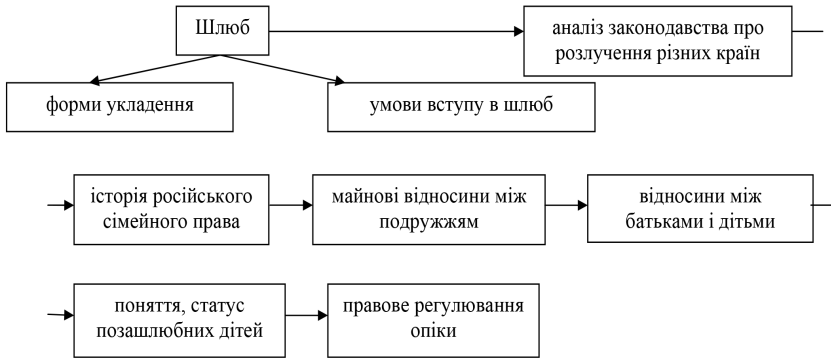

Рис. 2. Логічна схема монографії О. І. Загоровського «Курс сімейного права»

порівнянні із російським законодавством, виявленню їх відмінностей. З метою забезпечення системності та логічності викладення матеріалу О. І. Загоровський розглядає питання пов'язані з припиненням шлюбу за російським, французьким, бельгійським, італійським, австрійським, англійським, швейцарським законодавствам та загальногерманським уложенням.

Застосування історичного підходу дозволило О. І. Загоровському виокремити наступні періоди розвитку російського сімейного права: а) дохристиянський; б) християнський; в) петровський період; г) після петровський період. При розгляді даного питання учений звертає увагу на складність діючого у той історичний період імперського законодавства, яке передбачало різну процедуру розірвання шлюбу: а) для осіб православного віросповідання; б) між особами православного та інших віросповідань; в) щодо нехристиянських народів Російської імперії. Укладення шлюбу передбачало наявність взаємних прав і обов'язків подружжя, вирішення питань про придане нареченої. Вчений зазначав, що в умовах тодішнього імперського законодавства існувала необхідність отримання згоди чоловіка на вчинення дружиною певних юридичних дій.

Розглядаючи майнові відносини між подружжям за пруським, австрійським, саксонським, германським, французьким, англійським, швейцарським законодавством, науковець

застосовує метод порівняльного аналізу. Згідно логічної схеми, використаної О. І. Загоровським, наступним блоком логічної схеми є відносини між батьками, законними та позашлюбними дітьми. Як зазначає В. О. Томсінов, О. І. Загоровський поєднав при дослідженні інститутів сімейного права історичний, порівняльний і догматичний методи⁴.

Тогочасні правові реалії Російської імперії призвели до необхідності вирішувати проблему врегулювання відносин між батьками і дітьми одночасно з правом на отримання дворянства, підвищення або пониження статусу батьків, згідно до петровського Табеля про ранги. Законодавство Російської імперії надавало право отримати дворянський титул у результаті нагородження орденом Володимира III ступеня, у таких випадках діти, що народилися після отримання цього звання, мали право на його успадкування. Іншою особливістю російського законодавства були права дітей у випадках висилання на нове місце проживання або каторжні роботи батьків. О. І. Загоровський звертає увагу на закріплену у Статуті щодо тих, хто висилався, норму, спрямовану на спільне проживання дітей та батьків. Іншим важливим питанням цього розділу монографії було визначення меж «батьківської влади», яка по-різному впорядковувалася у законодавстві Франції, Італії, загальногерманським уложенням, Цивільним Уложенням Королівства Польського. Науковець звертає увагу на те, що в усіх розглянутих системах законодавства права батьків обов'язково передбачають наявність певних обов'язків, що на них накладаються. Заклучні глави монографії присвячені статусу позашлюбних дітей, їх правам на наслідування стану та прізвища, а також праву на стягнення аліментів.

Монографія О. І. Загоровського «Курс сімейного права» отримала позитивну оцінку спеціалістів дореволюційної Росії та зберігає свою цінність до сьогодні, свідченням чого є її перевидання у 2014 р. з передмовою відомого юриста, доктора юридичних наук, професора В. О. Томсінова⁵.

III. Статус позашлюбних дітей був темою, до якої О. І. Загоровський звертався неодноразово, та якій присвятив

значну кількість робіт, написаних у різні історичні періоди. Як вказує Б. С. Бачур, у 1879 р. вчений захистив магістерську дисертацію «Позашлюбні діти за саксонським та французьким цивільними кодексами у зв'язку з принциповим рішенням питання про позашлюбних дітей взагалі», за яку йому було надано ступінь магістра з цивільного права⁶.

Основна з них — монографія «Про позашлюбних дітей», надрукована в Одесі у 1903 р. Важливою складовою цієї праці є аналіз Закону Російської імперії від 3 червня 1902 р. «Объ узаконеніи и усыновленіи внѣбрачныхъ дѣтей». Інтерес О. І. Загоровського до правового регулювання цієї проблеми обумовлений недосконалістю тогочасного російського законодавства та масштабами цієї проблеми, яка набула масового характеру. Доказом такого становища є той факт, що позашлюбні діти фактично могли претендувати на великокняжий титул за умов прийняття такого рішення їх батьком. Наприклад, князь Володимир був позашлюбним сином Святослава, народженим від ключниці Малуші, яка фактично була рабинею його матері княгині Ольги. При цьому князь Святослав, незважаючи на наявність законних дітей Ярополка і Олега, призначив Володимира намісником у Новгород, Ярополка — в Київ, Олега — до Овруча, не розрізняючи законних і незаконних дітей.

За своєю структурою монографія О. І. Загоровського «Про позашлюбних дітей» складалася з передмови, вступу, 6-ти глав і висновку (рис. 3).

Динаміка статусу позашлюбних дітей обумовлена тим, що із появою у шлюбних відносинах інституту міцної сім'ї, виникає відмінність між шлюбними та позашлюбними дітьми, які не мали права успадковувати титул та майна батьків. Така категорія дітей мала лише обмежені права до яких входило їх утримання батьками.

Главу I монографії було присвячено визначенню поняття «позашлюбні діти», аналізу законодавства Австрії, Саксонії, загальногерманського уложення щодо правового становища таких дітей. О. І. Загоровський звертає увагу на своєрідне поєднання трьох доктринальних підходів до статусу позашлюбних

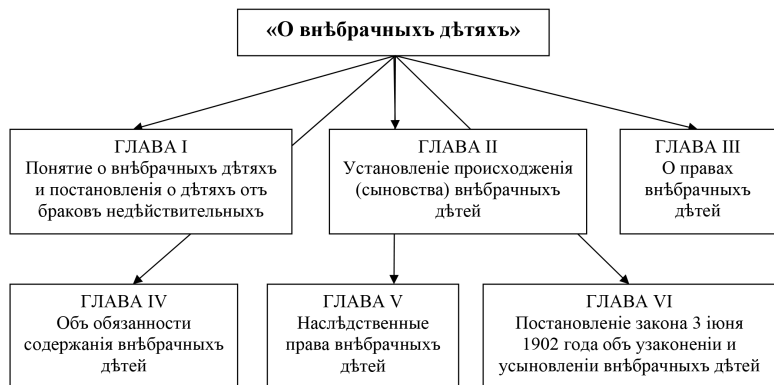

Рис. 3. Главы монографії О. І. Загоровського «Про позашлюбних дітей»

дітей: 1) класичного римського права; 2) трансформованого римського права; 3) канонічного права. Відповідно до традицій римського права позашлюбні діти не мали ніяких прав у сім'ях їх батька через те, що вони записувалися за матір'ю, на яку покладалося зобов'язання надавати їм утримання, також визнавалось право на успадкування її майна.

Трансформоване римське право, надумку О. І. Загоровського, фактично визнало юридичний факт існування таких дітей, які отримали назву «*liberi naturals*». Така категорія дітей мала право на утримання з боку обох батьків, при цьому за ними визнавалися певні права спадкування у різних долях після смерті батька і матері. Більш м'яким правом, яке регламентувало статус позашлюбних дітей, було, на думку ученого, канонічне право. Відповідно до релігійних норм, у таких дітей було право на утримання їх батьком і матір'ю, також церква підтримувала інститут узаконення позашлюбних дітей за допомогою шлюбу їхніх батьків. О. І. Загоровський звертає увагу на негативне ставлення до позашлюбних дітей у законодавстві середньовіччя Франції, Німеччини, Італії, яке було зацікавленим у позбавленні позашлюбних дітей права на спадкування майна. У таких випадках правителі отримували право на таке майно і забирали його у свою власність.

За результатами проведеного дослідження одеського періоду правотворчої діяльності О. І. Загоровського можна зробити наступні висновки.

I. Сфера інтересів професора О. І. Загоровського досить широка та охоплює різні галузі юриспруденції, систематизація яких дозволила виокремити три напрямки: цивільне, сімейне право та статус позашлюбних дітей.

II. Характерною рисою наукових робіт О. І. Загоровського є використання логічної схеми, яка містила історичний розвиток певного інституту, проведення порівняльного аналізу норм, що діяли у дореволюційній Росії з аналогічними положеннями австрійського, французького, швейцарського законодавства та загальногерманським Уложением.

III. Особливістю наукових інтересів О. І. Загоровського є інтерес до питань, пов'язаних із захистом прав дітей, що знайшло своє відображення у монографіях, присвячених питанням сімейного права, розлучень, правовому регулюванню статусу позашлюбних дітей.

IV. Вчений вніс значний вклад у розвиток цивільного права шляхом дослідження ролі звичаїв та їх подальшої трансформації в норми закону, а також побудови системи цивільного права та аналізу джерел цивільного права того періоду.

1. *Загоровский А. И.* Конспект лекций по русскому гражданскому праву. Одесса: Тип. «Экономическая», 1904. С. 1224. 2. *Загоровский А. И.* Курс семейного права. Одесса: Тип. «Экономическая» 1902. 460 с. 3. *Загоровский А. И.* О вѣбрачныхъ дѣтяхъ. Одесса: Тип. «Экономическая» 1903. 85 с. 4. *Александр Иванович Загоровский* // Энцикл. Словарь: в 86 т. / под ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. Санкт-Петербург: Изд. Об-ва Ф. А. Брокгауз–И. А. Ефрон, 1894. Т. 12. С. 122. 5. *Томсинов В. А.* Российские правоведы XVIII — XX веков. Очерки жизни и творчества: в 2-х т. Москва, 2007. Т. 1. 672 с. 6. *Бачур Б. С.* Забытые имена: Александр Иванович Загоровский (к 150-летию Одесского (Новороссийского) университета) // *Правова держава*. 2015. Вип. 19. С. 9.

Buyadgy Dmytro. Odessa period of law-making activity of O. I. Zagorovsky

The article deals with Odessa period of the creative work of the famous lawyer, professor of the Novorossiysk Imperial University O. I. Zagorovsky (1849-1919). The systematization of scientific researches is carried out, three directions of his lawmaking are outlined: a) civil law; b) family law; c) status of illegitimate children.

In 1901 O. I. Zagorovsky wrote a monograph entitled «Summary of lectures on civil law» in which he outlined his thoughts and proposals for the improvement of civil law and legislation. The concept of civil law, its sphere, subject, method, source (the main attention is paid to legal traditions) and also the division of the right to public and private are considered. The main methods of studying civil law were: a) logical; b) dogmatic; c) comparative legal; d) analogy. Considerable attention was paid to the issues of change, termination of obligations and their subject.

Fundamental labor of O.I. Zagorovsky's in family law is analyzed, which examined the procedure of marriage and its termination, the legal relationship between spouses, parents and children.

The special attention is devoted to the status of illegitimate children and the question of limiting their rights. The monograph «On Illegitimate Children» 1903 contained the definition of «illegitimate children», a comparative analysis of the legislation of European countries and the Russian Empire on the legal status of such children. O. I. Zagorovsky drew attention to the combination of three doctrinal approaches to the status of illegitimate children: 1) classical Roman law; 2) the transformed Roman law; 3) canon law.

O. I. Zagorovsky made a significant contribution to the development of civil law and family law. The research of his scientific heritage is useful for the current stage of reforming the legal system.

Keywords: history of civil law, history of family law, O. I. Zagorovsky, status of illegitimate children, customary law, legislation.